FIGURI SINTACTICE / FIGURI SEMANTICE ÎN *ITHICA IEROPOLITICA,* TRADUSĂ DE VARTOLOMEI MĂZĂREANU ÎN ANUL 1764

Camelia Uşurelu
Universitatea din Bucureşti
cameliausurelu20@gmail.com

Résumé. ***Figures syntaxiques / figures sémantiques dans* Ithica ieropolitica, *traduite par Vartolomei Măzăreanu en 1764***. *Dans cet article, on a essayé de saisir le rôle joué par les figures syntaxiques (répétition, symétrie, parallélisme syntaxique) dans la construction des figures sémantiques (épithète, métaphore, comparaison, personnification) et, à la fois, le caractère réthorique des travaux religieux et didactiques du XVIII*[e] *siècle.*

Mots-clés: *épithète, métaphore, parallélisme syntaxique, symétrie, énumération*.

Secolul al XVIII-lea reprezintă pentru cultura română o etapă importantă în trecerea către modernitate, fără a se produce, însă, o ruptură faţă de cultura tradiţională. Este perioada în care se înmulţesc scrierile în limba română, atât cele bisericeşti, cât şi cele laice, prin urmare se constată o preocupare permanentă pentru traducerea şi tipărirea de cărţi în română. În anul 1765, mitropolitul Iacov Putneanul va încredinţa arhimandritului Vartolomei Măzăreanu organizarea unei şcoli duhovniceşti superioare la Putna. Mazăreanu avea să consolideze biblioteca şcolii teologice din cadrul mănăstirii, care cuprindea numeroase manuscrise ale copiştilor vechi.

Vartolomei Măzăreanu traduce din slavonă, în anul 1764, *Ithica ieropolitica sau filosofiia învăţătoare de fire, cu simvolii şi cu închipuiri aleasă, spre povăţuirea şi folosul celor tineri*. Lucrarea este o culegere ce cuprinde numeroase învăţături creştine, cu caracter moralizator, scrisă spre folosul duhovnicesc al tinerilor, deci având scop didactic (ithica = *etica*; ieropolitica = cuvânt compus din *iero* < gr. ίερός „sfânt” + *politica* < ngr. πολιτική „arta de a administra”).

Culegerea tradusă de Vartolomei Măzăreanu este foarte bogată în procedee retorice, procedee ce se bazează pe o serie de figuri semantice care au la bază, de cele mai multe ori, figuri sintactice (de construcţie). Între nivelul semantic şi cel sintactic există, prin urmare, o puternică relaţie de

BDD-V5073 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:02 UTC)

interdependenţă pe care o regăsim, în aceeaşi perioadă, atât în *Divanul* lui Dimitrie Cantemir, cât şi în *Didahiile* lui Antim Ivireanul.

Dintre figurile semantice, cel mai bine reprezentate sunt comparaţia, metafora şi epitetul. Dacă epitetele sunt adesea predictibile din punct de vedere lexico-semantic, fiind orientate spre clasa adjectivului, metaforele şi comparaţiile acoperă o sferă largă lexico-semantică şi cunosc variate moduri de expresie.

Adjectivele cu rol de epitet sunt adesea la superlativ absolut (realizat cu ajutorul unor formanți cu o mare circulație în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea: *mult*, *prea*):

(1) *stăpînirea*[1] *cea* ***mult vădzătoare*** (p. 276)
(2) *căi mult dorite, luminate şi* ***prea frumoase*** (p. 263)

Textul abundă în epitete multiple, care servesc reliefării unor idei şi sunt adesea baza unor gradații ascendente:

(3) *să ajungă vîrful aceştii căi* ***mult dorite, luminate şi prea frumoase*** (p. 263)

Alteori, ideea de gradaţie este imprimată enunţului de către determinanţii ultimului adjectiv al epitetului multiplu:

(4) *un om* ***rîios, strîcat şi topit*** **de foame şi de boală, de bătrîneţe şi de sărăciie** (p. 273)

Adjectivele componente ale epitetelor multiple se pot afla adesea în relaţie de sinonimie contextuală:

(5) *viiaţa noastră iaste* ***grea și rece*** *și* ***scîrbelnică și desfătată*** (p. 262)

Comparaţia presupune, în general, lexicalizarea calităţii comparatului, calitate ce stă la baza relaţiei de asemănare stabilite între comparat şi comparant (*A este x ca B*):

(6) ***puternică*** *iaste dragostea ca şi moartea* (p. 272)
(7) *care ca iadul ş-au deschis sufletul său şi acesta iaste* ***nesăţios*** *ca şi moartea* (p. 267)
(8) *să păzim, dară, pre un lucru* ***tariu*** *ca acesta a frumuseţii noastre* (p. 273)

[1] În exemple vom păstra grafia din ediţia de text.

BDD-V5073 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:02 UTC)

O situaţie asemănătoare o prezintă comparaţiile în care „calitatea” îmbracă forma unui adjectiv cu rol de atributiv transformat (9) sau a unei construcţii adverbiale cu rol de adjunct (10) ori de atributiv de bază (11):

(9) *să petrecem* ***neclătiţi*** *ca muntele întru socotinţa noastră cea bună* (p. 271)
(10) *strălucindu-i ochii* ***mai vîrtos*** *decît a soarelui strălucire* (p. 273)
(11) *că* ***aşa*** *iaste giungherea Fiiului lui Dumnădzău ca şi a fiului lui Avraàm* (p. 269)

Alteori, în text apar numai comparatul şi comparantul, comparaţia realizându-se fie la nivelul propoziţiei (12, 13), fie la nivelul frazei (14, 15):

(12) *să cinstească pre părinţi fii,* ***întocmai ca şi pre Dumnădzău*** (p. 280)
(13) *focul* ***ca apa*** *curge înaintea lui* (p. 265)
(14) *oricine va vrea să să înveţe pre sine dragostea lui Dumnădzău,* ***ca şi cum ş-ar pune începătura mai înştiinţată*** (p. 268)
(15) *Şi să-i iubim pre dînşii* ***aşa precum iubăsc****, dzice,* ***feciorii cei buni pre părinţi*** (p. 280)

În aceste exemple, comparantul este un adjunct comparativ realizat fie printr-un nominal [*ca şi pre Dumnădzău* (12); *ca apa* (13)], fie propoziţional [*ca şi cum ş-ar pune începătura mai înştiinţată* (14); *precum iubăsc ... feciorii cei buni pre părinţi* (15)]. De remarcat varietatea de adverbe comparative utilizate: *ca* (8, 9, 13), *ca şi* (6, 7, 11, 12), *decît* (10), *ca cum* (14), *precum* (15).

Comparaţia poate avea forme complexe (v. comparaţia în lanţ din exemplul 17), de multe ori accentuează o idee, combinându-se cu alte figuri semantice (v. oximoronul cu valoare de hiperbolă din 16), sau este mijlocul de realizare a simetriei ori a paralelismului sintactic (v. 18):

(16) *focul* ***ca apa*** *curge* (p. 265)
(17) *Dumnădzău iaste* ***ca un îndreptătoriu şi făcătoriu între îngeri, ca o hrană şi dulceaţă***. (p. 265)
(18) *În beserică, ca stăpînul în casă, în sufletul vostru* ***ca un mire în cămară****, între drepţi,* ***ca un agiutătoriu și apărătoriu*** (p. 265)

Comparaţia extinsă din (18) este urmată de o metaforă explicită complexă, amplă (A = B1 B2 B3 B4), care are aproape rolul unei concluzii şi care devine un mijloc suplimentar de a reliefa o idee:

(19) *Întru cei răi şi vicleni* ***El*** *iaste* ***frică*** *şi* ***cutremur****,* ***agiutătoriu*** *celor ce sînt în nevoi, aducătorilor de nevoi* ***răsplătitoriu*** *neuitat*. (p. 265)

BDD-V5073 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:02 UTC)

Metaforele sunt la fel de bine reprezentate în text ca şi comparaţiile. Spre deosebire de scrierile religioase din epocă, în lucrarea de faţă există, în egală măsură, metafore explicite (A este B) - v. (20), (21) – şi metafore implicite (B), care alunecă adesea către sfere semantice abstracte - v. (22), (23):

(20) **faptele cele bune***, care sînt* ***începutul a fericirii*** *cei vecinice* (p. 263)
(21) *fiind* **iubire cea de sine** ***împiedecătoare*** *la toate faptele cele bune* (p. 261)
(22) *slujitoriu a toată răutatea pentru că aceia* ***îi orbeşte*** […] ***la ochii minţii*** (p. 262)
(23) *şi, care cale a fi bună, pre aceia să îmblaţi şi veţi afla* ***răcoreala sufletelor voastre*** (p. 262)

În text se înregistrează şi metafore explicite complexe, în care relaţia se stabileşte între termenul A şi mai mulţi termeni B (B1, B2, B3, B4). Adesea termenii metaforici sunt în relaţie de sinonimie (24) sau sunt sursa unui joc de cuvinte (25):

(24) **El** *[Dumnădzău] iaste* ***frică*** *şi* ***cutremur, agiutătoriu celor ce sînt în nevoi***, ***aducătorilor de nevoi răsplătitoriu neuita****t*. (p. 265)
(25) **El** *[Dumnădzău] cu totul iaste* ***ochiu***, ***tot***, ***toate*** şi ***întru toate tot***. (p. 265)

Metafora este adesea mijlocul prin care se realizează simetria şi paralelismul sintactic. În *Ithica ieropolitica* metaforele stau, în anumite situaţii, la baza unor parabole realizate prin simetrie (26) sau se combină cu simetria propriu-zisă şi cu inversiunea [termenul metaforic B precedă termenul metaforizat A (27)]:

(26) *Cela ci priveşte la strălucirea soarelui, îşi pierde vederea ochilor săi şi cela ci să depărteadză de lumina lui de-a pururea petrece întru întunerec*. (p. 264)
(27) *că „începutul şi împlinirea legii dragostea iaste, aşijderea şi legătura săvîrşirii", dragostea cea nefăţarnică către toţi* (p. 276)

Mai slab reprezentate, personificările se remarcă prin trăsătura [+Abstract] care caracterizează nominalele implicate în context:

(28) *puternică iaste* ***dragostea*** *ca şi* ***moartea***, *însă, fără de nădejde,* ***degrabă să prăvăleşte şi iaste străpunsă cu săgeţile vicleanului*** (p. 272)

BDD-V5073 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:02 UTC)

Aparent o figură de construcţie simplă, enumerarea îmbracă, în acest tip de text, forme complexe. Se enumeră substantive (29) sau verbe, adesea verbele enumerate reprezentând sursa unei gradaţii ascendente (30):

(29) *Vrednici de plîns întru adevăr sîntem, de plîns, şi* ***de lacrămi*** *şi* ***de strîgare*** *şi* ***de*** *mare* ***tînguir****e* (p. 269)
(30) *şi de-a pururea pe trecătoarea păcatelor îi* ***îmblîndzeşte****, îi* ***slăbeşte****, îi* ***mîngîie****, le* ***grăieşte*** *şi-i* ***micşureadză*** (p. 260)

Alteori se folosesc adevărate lanţuri enumerative, care au rolul de a accentua o idee:

(31) *Acoló au pus Dumnădzău dreptatea, înţălepciunea cea întreagă, răbdarea, credinţa, curăţiia, înfrînarea, cugetul cel bun, unirea, înţălepciunea şi celelalte fapte bune cu care iaste şi sărăciia, defăimarea, osteneala, boalele şi toată amărăciunea şi acestea sînt cele ce şăd lîngă calea cea fericită*. (p. 263)

Uneori, enumerarea antrenează propoziţii interogative sau exclamative, combinându-se cu simetria şi cu paralelismul sintactic (32, 33) şi / sau cu repetiţia (34):

(32) *Au nu sînt acestea în toate dzilele, au nu ne asămănăm cu roata*? (p. 370)
(33) *Trei lucruri n-am putut cunoaşte şi al patrălea nu ştiu [dzice Solomon]: urma vulturului ce zboară în aer, drumul sau cărarea a şarpelui ce să tîrăşte pe piiatră, cărarea corăbii ce înoată în mare şi drumul omului întru tinereţele lui*. (p. 260)
(34) *Gîndeşte pentru cei ce sînt cu mult mai vrednici decît tine,* ***adu-ţi aminte*** *cu cît eşti vinovat lui Dumnedzău* ***adu-ţi aminte*** *de gheena! […]* ***Adu-ţi aminte*** *de lucrurile cîte ai acmu […]!* ***Adu-ţi aminte*** *de cei ce-au fost cu mult mai vrednici decît tine şi putea mai mult decît poţi tu acmu şi, iată, nici pomenirea lor n-au rămas!* (p. 370)

Simetriile ample se combină adesea cu reluarea primului element din construcţiile cu aceeaşi structură sintactică, ceea ce duce, de fapt, la evidenţierea termenului următor:

(35) ***Să cercăm****, dară, o pavăţă ca aceasta nebiruită,* ***să cercăm*** *această aghiră tare,* ***să cercăm*** *această nădejde nebiruită, care iaste fiică şi maică a răbdării şi a iscusirii!* (p. 272)

BDD-V5073 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:02 UTC)

(36) ***Să ne silim**, dară, **să ne silim** fără de mutare, din dzi în dzi ca să cîştigăm această făgăduinţă bună! **Să ne silim** de cu bună vreme ca să împlinim chemarea noastră!* (p. 271)

Există fraze în care se remarcă o reluare în lanţ, de tipul „a...b / b…c / c…d / d…e“, reluare care devine o figură a intensificării:

(37) *şi nu numai aceasta, ci ne şi lăudăm în **scîrbe**, ştiind că **scîrba** lucreadză răbdarea, iară răbdarea* **iscusirea**, *iară* **iscusirea** *nădejde, iară nădejdea ce ne face noao să ascultăm nu ruşineadză că dragostea lui Dumnădzău s-au vărsat în inimile noastre*. (p. 272)

Simetria se combină cu paralelismul sintactic şi în construcţiile în care elementele reluate sunt în relaţie de antonimie. În (38), sunt antrenate în simetrie două elemente opuse, repetate: *fapta cea bună* şi *răutatea*. Dacă în cazul primului termen al relaţiei de opoziţie se repetă grupul nominal *fapta cea bună* ca subiect al verbului dicendi *dzice*, în cea de-a doua parte a construcţiilor simetrice, singurul element schimbat este operatorul factitiv care are ca subiect nominalul *răutatea*. Spre deosebire de *a învăţa*, operatorul *a porunci* conţine în structura sa semică un sem suplimentar de tipul [+ Forţă]. Această diferenţă de ordin semantic este mijlocul prin care se realizează gradaţia ascendentă:

(38) ***Fapta cea bună*** dzice să trăim cu fapte bune, iar **răutatea** ne învaţă *ca să facem toate răutăţile şi cu acelea să trăim. **Fapta cea bună** dzice să fii mai bun şi prea înţălept şi ca cu tăcere să avem nădejde întru Dumnădzău, iară* **răutatea** *ne* poroncește *nu numai să fim mai mari şi mai puternici, măcar de-am fi şi nebuni, ci încă să fim şi mult vorbitori, măreţi şi toată nădejdea noastră să o punem întru bogăţie*. (p. 264)

Alteori simetria şi paralelismul sintactic se combină cu chiasmul (39) sau cu antiteza (40). În cazul construcţiei (39), se remarcă aceeaşi diferenţă semantică între verbele cu statut de operator factitiv: *a îndemna* se combină cu verbul *să lepădăm*, verb ce exprimă o acţiune a cărei realizare este mai certă decât realizarea acţiunii exprimate de locuţiunea verbală *să trecem cu vederea* cu care se combină operatorul *a sfătui*.

(39) *Faptele cele bune sfătuiesc să trecem cu vederea **cele vremelnice**, ca să cîştigăm **cele vecinice**, iară răutatea ne îndeamnă să lepădăm **cele vecinice**, ca prea lesne să cîştigăm **cele vremelnice***. (p. 264)

BDD-V5073 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:02 UTC)

(40) **Poarta cea desfătată** *şi* ***drumul cel larg*** *iaste, dzice, acea ce duce întru pierdzare şi sînt mulţi carii intră într-însa, iară* **poarta cea strîmtă** *şi* ***cărarea cea mică*** *duc la viiaţă şi sînt puţini carii o află pre dînsa*. (p. 262)

În alte situaţii, simetria se combină cu antiteza. De cele mai multe ori, cele două elemente ale antitezei sunt realizate, din punct de vedere gramatical, printr-un demonstrativ urmat de o subordonată atributivă relativă. În acest caz, demonstrativul imprimă textului o notă de generalitate, fraza dobândind aspectul unei maxime:

(41) ***Cela*** *ce păzește poruncile își păzește sufletul său, iară* ***cela*** *ce nu-și poartă grije pentru ale sale căi, va pieri.* (p. 275)

De multe ori, argumentarea se foloseşte de exclamaţii sau de interogaţii retorice, care sunt construite cu ajutorul simetriei şi al paralelismului sintactic:

(42) ***O, ce iubire de oameni a lui Dumnedzău***! ***O, ce necunoştinţă a noastră*** *ne minuneadză pre noi peste măsură să ne mirăm*! (p. 269)

Adesea exclamaţia retorică are valoare de hiperbolă datorită gradaţiei ascendente pe care o imprimă adjectivele din frază:

(43) *Atîta iaste de* ***mare****, atîta iaste de* ***puternic,*** *atîta iaste de* ***groaznic*** *Dumnedzăul nostru*! (p. 265) (De remarcat faptul că adjectivul *groaznic* nu are conotaţii negative în româna veche; aici are sensul „grozav, minunat“.)

Alteori o exclamaţie retorică pare a fi explicată prin două interogaţii retorice care îi urmează. Unitatea fragmentului este asigurată de repetarea unui cuvânt din propoziţia exclamativă în enunţul interogativ şi în fraza finală, care are valoare conclusivă:

(44) *O, ce* ***dragoste****! Că nici cu argint, nici cu aur, ci cu al său sînge ne-au răscumpărat şi ne cheamă la ceriu, iară noi alergăm la gheena. Şi cine poate după vrednicie să dzică cuvînt pentru atîta* ***dragoste*** *ce-au arătat cătră noi? Ce minte va agiunge fericirea aciia, dulceaţa, veseliia, slava şi luminarea? Toate acestea din* ***dragostea*** *sa le-au gătit Dumnădzău, însă celor ce-l iubăsc pre el*. (p. 270)

BDD-V5073 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:02 UTC)

Textul tradus de Vartolomei Măzăreanu este o înşiruire de argumentări care se bazează pe îmbinarea figurilor semantice cu figurile de construcţie. De altfel, după cum s-a putut observa, figurile de construcţie bazate pe repetiţie sunt mijlocul prin care se realizează figurile de stil. Argumentele convingătoare, atât de prezente într-un text cu rol catehetic, amintesc de opera filosofică a lui Cantemir sau de predicile lui Antim Ivireanul.

Surse

Măzăreanu, Vartolomei (2018). *Ithica ieropolitica (Ms. BAR 67)*. Ediţie de Carmen Livia Tudor. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza”.

BDD-V5073 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:02 UTC)